

JINOYAT PROTSESSIDA RAQAMLI DALILLARNING HUQUQIY MAQOMI: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

S.Yusupov

Bo`stonliq tuman Adliya

bo`limi boshlig`i

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy jinoyat protsessida raqamli dalillar, xususan, skrinshotlar, audio va video xabarlarini dalil sifatida tan olishning huquqiy muammolari tahlil qilinadi. Muallif raqamli ma'lumotlarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, amaldagi Jinoyat-protsessual kodeksiga kiritilishi lozim bo'lgan o'zgartirishlar bo'yicha takliflar beradi.

Kirish

Bugungi raqamli texnologiyalar asrida jinoyatlarning aksariyati virtual makonda sodir etilmoqda yoki ularning izlari elektron qurilmalarda qolmoqda. Telegram, WhatsApp kabi messenjerlardagi yozishmalar, ijtimoiy tarmoqlardagi postlar va audioxabarlar jinoyatni fosh etishda asosiy manbaga aylanib ulgurdi. Biroq, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksida (JPK) "raqamli dalil" tushunchasining huquqiy ta'rifi va ularni yig'ishning aniq mexanizmi hali ham to'liq shakllanmagan.

1. Raqamli dalil: Ashyoviy dalilmi yoki hujjat?

Hozirgi sud amaliyotida skrinshotlar yoki elektron yozishmalar ko'pincha "boshqa hujjatlar" (JPK 203-modda) sifatida ishga tahlis qilinadi. Ammo raqamli ma'lumotning o'ziga xosligi shundaki, u moddiy jismdan (masalan, telefondan) ajralgan holda ham mavjud bo'la oladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 204²-moddasida "ish uchun ahamiyatga ega bo'lgan holatlar to'g'risidagi ma'lumotlar mavjud bo'lgan elektron ma'lumotlar, shu jumladan elektron tarzda fayllar, audio-, videoyozuvlar, Internet jahon axborot tarmog'ida saqlanayotgan ma'lumotlar, shuningdek boshqa elektron ma'lumotlar raqamli dalillardir.

Raqamli dalildan ko'chirma nusxa olishga, basharti uning yaxlitligi va aynan o'xshashligi saqlansa, yo'l qo'yiladi.

Raqamli dalildan ko'chirma nusxa olishga yo'l qo'yilishi o'zidan mazkur ko'chirma nusxa olingan raqamli dalilning asli mavjudligi bilan ta'minlanadi.

Guvoh, jabrlanuvchi, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi va boshqa shaxslar raqamli dalillarning ko'chirma nusxalarini qog'ozda chop etilgan shaklda taqdim etish huquqiga ega. Bunda raqamli dalilning qog'ozdagi shakli yozma dalil deb hisoblanishi mumkin emas.

Tergovga kadar tekshiruv, surishtiruv, tergov va sud jarayonida tuzilgan protsessual bayonnomalarga ilova qilingan, elektron ma'lumotlar tarzida shakllantirilgan audio-, videoyozuvlar ham raqamli dalillar hisoblanadi.

Raqamli dalilning ko'chirma nusxasi ish materiallari bilan birga saqlanadi" — deb belgilangan.

- **Muammo:** Qog'ozga chiqarilgan skrinshot asli hisoblanmaydi. U osonlik bilan grafik muharrirlar (Photoshop) yordamida o'zgartirilishi mumkin.

- **Yechim:** Raqamli dalilni faqat uning **meta-ma'lumotlari** (ichki protsessor raqami, yaratilgan vaqti, qurilma manzili) bilan birga tan olinishi maqsadga muvofiqdir.

2. Audio va video xabarlarni legallashtirishdagi to'siqlar

Messenjerlar orqali yuborilgan audioxabarlar shaxsni identifikatsiya qilish (fonoskopik ekspertiza) uchun juda qulay. Biroq, ularni dalil sifatida olishda ikki xil yondashuv mavjud:

1. **Sanksiyali olish:** Tezkor-qidiruv tadbirlari doirasida sud sanksiyasi bilan olingan ma'lumotlar.

2. **Ixtiyoriy taqdim etish:** Jabrlanuvchi o'z telefonidagi yozishmalarni ixtiyoriy topshirishi.

Ziddiyat: Agar jabrlanuvchi gumon qilinuvchi bilan bo'lgan yozishmani skrinshot qilib bersa-yu, lekin gumon qilinuvchi bu xabarlarni o'chirib yuborgan bo'lsa (masalan, Telegram'dagi "Delete for everyone" funksiyasi), ushbu skrinshotning haqqoniyligini isbotlash murakkablashadi.

Raqamli dalillar, ashyoviy va yozma dalillarni saqlash, ushbu dalillarning ekspertizaga yuborilganligi yoki jinoyat ishi boshqa tergovga kadar tekshiruv, surishtiruv, dastlabki tergov organiga, prokurorga yoxud sudga o'tkazilganligi munosabati bilan ularni boshqa joyga yuborish chog'ida ashyoviy, yozma va raqamli dalillar yo'qolishining, shikastlanishining, buzilishining, bir-biriga qo'shib yoki aralashib ketishining oldini olish choralari ko'rilishi lozim, sababi jinoyatni ochishda har bir element juda muhim hisoblanadi.

3. Xalqaro tajriba va "Zanjirli saqlash" (Chain of Custody)

Xalqaro tajriba: Raqamli dalillarni legallashtirishning global modellari, raqamli dalillar bilan ishlashda jahon tajribasi asosan ikki tamoyilga tayanadi: birinchisi – autentifikatsiya (haqqoniylikni tasdiqlash) va ikkinchisi – Chain of Custody (dalillar zanjiri).

A) Amerika Qo'shma Shatatlari (AQSh) tajribasi: "Federal dalil qoidalari" (Rule 902) AQShda elektron yozishmalar yoki skrinshotlar "o'z-o'zini autentifikatsiya qiluvchi" (self-authenticating) dalillar toifasiga kirishi mumkin. Buning uchun:

Ma'lumot bilan birga uning Xash-qiyamati (Hash value) — (bu har qanday hajmdagi ma'lumotni (matn, fayl, rasm) o'ziga xos bo'lgan qat'iy uzunlikdagi belgilar

va raqamlar ketma-ketligiga (ko'pincha o'n oltilik sanoq tizimida) aylantirib beruvchi matematik funksiya natijasi. U "raqamli barmoq izi" vazifasini o'taydi, ma'lumotlar yaxlitligini tekshirish va xavfsizlik uchun ishlatiladi) — taqdim etilishi kerak. Bu raqamli "barmoq izi" bo'lib, faylning bir bayti o'zgarsa ham, xash-qiymat butunlay o'zgarib ketadi.

Sudda "Best Evidence Rule" (Eng yaxshi dalil qoidasi) amal qiladi. Unga ko'ra, skrinshot emas, balki qurilmaning o'zidan olingan asl nusxa (bit-stream copy) afzal ko'riladi.

B) Estoniya tajribasi: "Raqamli ishonch" — Estoniya dunyodagi eng raqamlashgan sud tizimiga ega. Ularning tajribasidagi eng muhim jihat — X-Road tizimi orqali ma'lumotlar almashinuvi. Messenjerlar yoki elektron xizmatlardan olingan ma'lumotlar davlatning blokcheyn asosidagi (KSI Blockchain) reyestrda qayd etiladi.

Bu tizimda dalil olingan vaqt (timestamp) va uning mazmuni o'zgartirilmaganini sudya bir necha soniyada tekshirib ko'ra oladi. Bu "skrinshot soxtami yoki yo'q?" degan bahslarga o'rin qoldirmaydi.

V) Germaniya tajribasi: Shaxsiy hayot va dalil muvozanati — Germaniya sudlari raqamli dalillarni qabul qilishda "Mutanosiblik tamoyili"ga qat'iy amal qiladi. Agar skrinshot shaxsning o'ta shaxsiy hayotiga (intim yozishmalar) tegishli bo'lsa va jinoyatning og'irlik darajasi past bo'lsa, sud uni dalil sifatida qabul qilmasligi mumkin.

Shuningdek, Germaniyada "IT-ekspert xulosasi" mavjud bo'lmagan skrinshotlar kamdan-kam holatlarda to'laqonli dalil hisoblanadi. Mutaxassis xabarning serverdan kelganini va u manipulyatsiya qilinmaganini tasdiqlashi shart.

4. Taklif va tavsiyalar

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, milliy qonunchilikni takomillashtirish uchun quyidagilar taklif etiladi:

1. **JPKga yangi termin kiritish:** "Raqamli (elektron) dalil" tushunchasini qonuniy mustahkamlash.
2. **Raqamli nusxa olish tartibi:** Elektron qurilmalardan ma'lumotlarni ko'chirib olishda xolislar emas, balki **mutaxassis-it-mutaxassis** ishtirokini majburiy etib belgilash. Chunki oddiy xolis skrinshotning texnik jihatdan to'g'riligini baholay olmaydi.
3. **Bulutli saqlash (Cloud Computing):** Qurilmaning o'zida bo'lmagan, lekin masofaviy serverlarda (Google Drive, iCloud) saqlangan ma'lumotlarni tintuv qilish va olishning protsessual tartibini belgilash.

Xulosa qilib aytganda, raqamli dalillarni tan olish tizimining liberallasuvi sud jarayonining shaffofligini oshiradi. Agarda skrinshot va audioxabarlar qonuniy "tilga

kiritilsa", bu nafaqat aybdorlarni jazolash, balki aybsiz shaxslarni (masalan, tuhmat qurbonlarini) himoya qilishda ham asosiy qurolga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar va elektron hujjatlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat protsessual kodeksi — <https://lex.uz/docs/-111460#-7235096>
2. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi — <https://lex.uz/docs/-111453>
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.06.2024 yildagi “Raqamli kriminalistika sohasida ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-229-son qarori
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 13.07.2018 yildagi “Sud-huquq tizimini yanada takomillashtirish va sud hokimiyati organlariga ishonchni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-5482-son farmoni
6. Байкин И.М. «Судебная власть», «правосудие» и «судопроизводство» как правовые категории // Мировой судья. - 2008. - № 9.